

icâzeti için bk. *el-Bahrü'l-âmiğ*, I, 260-273), Ebü'l-Fazl İbnü's-Siddîk el-Gumârî, Muhammed Bâkır el-Kettânî ve kardeşi Muhammed Mehdi el-Kettânî, Ahmed b. Ayyâşî Sekîrec ile meşhur tarihçi Abdüsselâm b. Abdülkâdir İbn Süde gibi âlimler vardır. Hayatının sonuna doğru Cedîde'ye göç etti, 8 Rebiülâhîr 1350 (23 Ağustos 1931) tarihinde burada vefat etti ve Kâdiriyye Zâviyesi'nde defnedildi. Kâdirî hadis ilminde bölgenin tanınmış hâfızları arasında yer almış ve "hâfızü'l-Cedîde" diye anılmıştır. Tirmizî'nin *es-Sünen*'ine yaptığı şerh bu konudaki dirayetini gösterir. Mâlikî mezhebine mensup olmakla birlikte hadis naslarını mezhep hükümlerine tercih ederdi. Sahnûn'un *el-Müdevvene*'sinin uzun bir aradan sonra onun tarafından yeniden şerhedilmesi de bununla ilişkilidir.

Eserleri. Kâdirî'nin ikisi dışında henüz yayımlanmamış olan elli civarındaki eserinin Cedîde'de ahfadının elinde bulunduğu tahmin edilmektedir. Talebesi Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk el-Gumârî, bir listesini verdiği eserlerinin genel olarak muhakkik muhaddislerin değil müteahhirin âlimlerinin telif tarzında yazıldığını kaydeder (a.g.e., I, 257; eserlerinin bir listesi için ayrıca bk. İbn Süde, *Sellü'n-nişâl*, s. 62-63). **Hadis:** *İzâletü'd-dehş ve'l-veleh fi şihhati hadîsi "mâ'ü zezem limâ şürîbe leh"* (Kahire 1330; nşr. Nâsîrüd-din el-Elbânî – Zühayr eş-Şâvîş, Beyrut 1414/1993), *Arfû'l-ânberî'l-vemezî bi-şerhi Câmi'i't-Tirmizî* (şerhin tamamlanamamış sekiz büyük ciltlik kısmı eserin ancak yarısını teşkil etmektedir), *el-Kavlü'r-râkî fi halli mâ eşkele min Elfiyyeti ve şerhi'l-Hâfız el-İrâkî, Hâşiye 'alâ Şerhi Zekerîyyâ el-Enşârî 'alâ Elfiyyeti'l-İrâkî* (Akvemü'l-merâkî 'alâ Şerhi Elfiyyeti'l-İrâkî), *Hâşiye 'alâ Şerhi'l-İmâm es-Senûsî* (Muhammed b. Yûsuf es-Senûsî'nin *Şahîh-i Müslim* üzerine yazdığı eserle ilgili olmalıdır), *el-Kevâkibü'l-müntesire fi'l-eḥâdîsi'l-müştehire, el-Beyân ve'l-izâḥ li-mu'allekâti Muḥaddimetü İbni's-Şalâḥ, el-Eḥâdîsü'l-müstetâbe fi ba'zi mâ verede fi faẓli'd-du'â ve şürûḥi'l-icâbe, el-İlmâc bîmâ yete'allaḳu bi-şey'in min mes'eleḥi'r-raḳḣi ve's-semâc, er-Ravzû'l-âḥırü'l-müntesir şezâḥü ledâ külli nâzır bîmâ yete'allaḳ bi-ḥadîsi men kâle ene mü'minün fe-hüve kâfir, en-Ni'amü'l-müseddele fi ḥadîsi'l-besmele ve's-şalât ve'l-ḥamdele, eṭ-Ṭâli'u's-sa'îd fi's-şalâti ve's-selâm 'ale's-seyyidi'r-reşîd, ed-Delâ'il 'alâ ma'rifeti*

ricâli's-Şemâ'il (Tirmizî'nin *eş-Şemâ'ilü'n-nebeviyye*'si üzerine yapılan bir çalışma olduğu anlaşılmaktadır), *Tatyi-bü'l-enfâs bi-tevhîni eseri İbn 'Abbâs, er-Raḥmetü'l-mühdât fîmâ yete'allaḳ bi-soḥbeti Büsr b. el-Erṭât.*

Fıkıh: *Sebilü'l-muḥsinîn ilâ faẓli'l-cihâd fi sebîli rabbi'l-âlemîn* (Fas 1326, müellifin *Sübülü'r-reşâd fi faẓli'l-cihâd* adlı hacimli eserinin muhtasarıdır, *Sebilü'l-hidâye ilâ faẓli'r-riḥmâye* adlı eseriyle birlikte yayımlanmıştır; muhtevası için bk. Menûnî, *Mezâhiru yaḳaḳa*, II, 390-391), *er-Ravzû'l-hetûn fi'ḳtiḳâfi mâ denâ min Müdevveneti Şahnûn* (*el-Müdevvene*'nin şerhidir), *Muḳaddimetü Müdevveneti Şahnûn, Merâḳi'l-vuşûl ilâ şerhi Manzûmetü'l-Kevâkibi fi 'ilmi'l-uşûl, İzâletü'l-anâ' 'ani'l-müteḥayyir fi mes'eleḥi hel şer'u men ḳablenâ şer'un lenâ, Faşlü'l-mücâdile bi-taḥḳîki vaḳfi ziyâdetin: ve men lağâ felâ cum'ate lehû, 'Unvânü's-sa'âde fi faẓli mevṫi's-şehâde, Muḥtaşaru Mî'râci's-su'ûd ilâ mâ yüclebû mine's-sûd* (Ahmed Bâbâ et-Tinbükî'nin Sudanlı zencilerin köleleştirilmesiyle ilgili eserinin ihtisarıdır), *en-Nezâ'ir ve'l-inbâḥ fi icṫihâdi mevlânâ Resûlillâḥ, es-Seyfû's-şârim fi 'unuḳi'z-zâlim, Bülûḡu'r-rızâ bi-şerhi'd-Dürreti'l-beyzâ* (Ahdarî'nin ferâize dair manzum eseri üzerine yazılmış olmalıdır).

Tasavvuf ve Ahlâk: *el-İlhâmâtü'l-menâmiyye bi'l-füyûzâti'l-ilâhiyye, el-İlmâm bi-şey'in mimmâ yete'allaḳ bi'l-aḫtâm, İsticlâbü'l-ımdâd bi-zikri âdâbi'l-evrâd, Esbâbü'l-izâḥ li-tenvîmi (tetmîmi)'l-ervâḥ, Taḫrîkü kâmini'l-eşvâḳ ilâ ma'rifeti ba'zi kerâmâti ḳutbi'l-İrâḳ* (ceddi Abdülkâdir-i Geylânî hakkındadır), *el-Hulelü's-sündüsiyye ilâ talebi'l-izn fi't-ṫarîḳâti'l-Muḥammediyeti'l-Ḳâdiriyye, er-Risâletü's-Şu'aybiyye fi'l-evrâd ve't-terbiye 'alâ ṫarîḳâti's-sâdâti'l-Ḳâdiriyye, Fütûḥu'l-ğayb fi tercemeti Ebî Medyen Şu'ayb, el-Fütûḫâtü'l-fâşiye fi şürûḥi men yeşlüḥu li'l-meşîḥa ve't-terbiye, el-Mevâhibü's-sâriyye fi menâḳibi zi'l-kerâmâti's-sâmiyye eş-Şeyḫ Ebî Şu'ayb es-Sâriyye* (Ebü Şuayb Eyyüb b. Saîd es-Sanhâcî hakkındadır), *ed-Dürerü'l-mübteḥice fi şerhi'l-Ḳaşıdeti'l-münferice* (İbnü'n-Nahvî'nin eseri üzerine yazılmıştır).

BİBLİYOGRAFYA :

Ebü'l-Feyz İbnü's-Siddîk el-Gumârî, *el-Mu'cemü'l-vecîz li'l-müstefîz* (nşr. Ebü Abdullah es-Siddîk el-Gumârî), Kahire 1373/1953, s. 28;

a.mlf., *el-Bahrü'l-âmiğ fi merviyâti İbni's-Şiddîk*, Kahire 2007, I, 62, 257-274; İbn Süde, *Delîlü mü'errihî'l-Mağribi'l-aḳşâ*, Dârülbeyzâ 1960-65, I, 228; II, 327-328; a.mlf., *Sellü'n-nişâl li'n-niḫâl bi'l-eşyâḥ ve ehli'l-kemâl: Fihri-sü's-şüyûḥ* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1997, s. 61-63; a.mlf., *İḥâfû'l-mütâli' bi-vefeyâti a'lâmi'l-ḳarni's-sâliş 'aşer ve'r-râbi'* (nşr. Muhammed Haccî), Beyrut 1417/1997, II, 458; Menûnî, *el-Meşâdirü'l-Arabiyye li-târîḫi'l-Mağrib*, Muhammediye 1410/1980, II, 147, 227; a.mlf., *Mezâhiru yaḳaḳati'l-Mağribi'l-ḥadis*, Beyrut 1405/1985, II, 389-391; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VI, 28; Cîrârî, *et-Te'lîf ve neḫâṫühü bi'l-Mağrib fi'l-ḳarni'l-işrin min 1900 ilâ 1972*, Rabat 1406/1985, s. 103; Fevzi Abdurrezzâk, *el-Maḫbû'âtü'l-ḥaceriyye fi'l-Mağrib*, Rabat 1406/1986, s. 59; Muhammed el-Kâdirî – Muhammed Melşûş, *Fihri-sü'l-maḫbû'âti'l-ḥaceriyyeti'l-Mağribiyye*, Dârülbeyzâ 2004, s. 93-94; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlı, *Neşrü'l-cevâhir ve'd-dürrer fi 'ulemâ'ül-ḳarni'r-râbi' 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 1051-1053; İbn Zeydân, *Mu'cemü' ṫabakâti'l-mü'ellifîn 'alâ 'ahdi devleti'l-Aleviyyîn* (nşr. Hasan el-Veczânî), Rabat 1430/2009, II, 286; Abdülkâdir Su'ud, "Kâdirî, Muhammed b. İdrîs", *Ma'emetü'l-Mağrib*, Sale 1425/2004, XIX, 6575; Ebü'l-Fazl İbnü's-Siddîk el-Gumârî, *Sebilü'l-tevfîḳ fi tercemeti 'Abdillâḥ b. eş-Şiddîk*, s. 51, <http://tr.scribd.com/doc/126202141/Sabe-El-Abdullah> (13.07.2013); M. Hamza b. Ali el-Kettânî, "Tercemetü Hâfîzi'l-Cedîde eş-Şerîf Muhammed b. İdrîs el-Ḳâdirî", <http://cb.rayaheen.net/showthread.php?tid=15956> (13.07.2013). AHMET ÖZEL

KÂFÎ, Muhammed b. Yûsuf

(محمد بن يوسف الكافي)

Muhammed b. Yûsuf b. Muhammed el-Hayderî et-Tûnisî el-Kâfî (1861-1960)

Tunuslu Mâlikî âlimi.

Tunus'un kuzeybatı kesiminde bulunan Kâf şehrinde doğdu. Nesebi Hz. Hasan'a ulaştırılır. Küçük yaşta Kur'an'ı ezberledi. Gençlik yıllarında zahirecilikle meşgul oldu. Sefâkus'a bağlı Cebeniyâne'de Şeyh Muhammed b. Mahmûd el-Cebeniyânî'nin aracılığıyla Halvetiyye tarikatına intisap etti. Yine onun tavsiyesiyle yirmi yedi yaşında iken ilme yöneldi. Süse yakınlarında bir sahil beldesi olan Verdânîn'de iki yıl kalarak Habîb el-Bekkûş ve Ferec Kureyse'den Arap dili ve edebiyatı, fıkıh, ferâiz ve matematik okudu. Daha sonra Ezher'de tahsil görmek amacıyla yola çıktı. Libya'nın Bingazi Limanı'na geldiğinde İskenderiye'ye gidebilmek için beş ay kadar gemi bekledi. Burada Mâlikî mezhebinde meşhur pek çok görüşe muhalif olan Senüsiyye'ye mensup bir grupta yaptığı tartışmalar üzerine idarî makamlara ihbar edilince Trablusgarp'a geri gönderildi. Fransız konsolosluğundan bir görevli

Fransız uyuşuna geçmesi halinde kendisine gerekli yardımın yapılacağını söyleyince "lime lime edilse bile" Osmanlı Devleti'nden başka tâbiyeti kabul etmeyeceğini söyledi. Bu sözünün Trablusgarp valisine bildirilmesi üzerine çağrılarak gönü alını ve Bingazi'ye yollandı. Bingazi'de Bedredin el-Füleyti'den akaid ve tasavvufa dair eserler okudu. Bir süre sonra bir vapurla Beyrut'a, ardından Suriye ve Lübnan'ın bazı şehirlerini dolaşıp Kahire'ye geçti. Ezher'de Megâribe Revakı'na yerleşerek tahsile başladı (1890). Ertesi yıl hac farızasını yerine getirdi. On yıl kadar kaldığı Ezher'de Ahmed er-Rifâî el-Feyyûmî, Selîm el-Bişrî, Muhammed Haseneyn es-Saidî, Ali Cum'a, Ali el-Bülâkî, Muhammed Bahît el-Mutî, İbrâhim es-Sekkâ ve Mahmûd Muhammed Hattâb gibi âlimlerden ders ve icâzet aldı. Memleketine döndükten sonra şeyhini ziyaret için Cebeniâne'ye gitti. Onun tavsiyesiyle Sefâkus'ta Sûkulcum'a Medresesi'nde ders vermeye başladı. Bu arada Tunus, Cerbe, Trablusgarp, Zelfîn, Misrâte ve diğer bazı şehirlere seyahatlerde bulundu. Ardından Medine'de ikamete karar verdi. Önce İzmir ve Çanakale üzerinden İstanbul'a gitti. Varışından bir gün sonra II. Meşrutiyet ilân edildi. İstanbul'da oturan Halvetiyye'den Azzûziyye kolunun şeyhi Tunuslu Muhammed Mekki İbn Azzûz ve Rifâî şeyhi Ebû'l-Hüdâ es-Sayyâdi ile görüştü. Kısa bir sürenin ardından İskenderiye'ye, oradan Kahire'ye geçti ve hac mevsiminde Mekke'ye gitti, buradan Medine'ye geçti. Yaklaşık on yıl kaldığı Medine'de Harem-i şerif'te ders verdi. 1918 yılında seyahat ettiği Şam'da kalarak Medine'ye dönmeyi. Emeviyye Camii'nde Mâlikî fikhî okuttu. 21 Ekim 1960 tarihinde burada vefat etti ve Dahdâh Kabristanı'nda defnedildi.

Küçüklüğünden beri kendisini tanıyan Ali et-Tantâvî, Şam'a geldiğinde babası ve amcalarının onunla yakından ilgilendiğini, babasının 1924'te vefatından sonra çıktıkları evlerinde otuz yıl kadar oturduğunu, evlenmediğini ve resmî görev kabul etmediğini, memleketinden gelen ziraat geliriyle geçindiğini, katı mukallit bir âlim olduğunu, bugünkü dünyada geçmiş yüzyılların akıyla yaşadığını kaydeder. Bu katı yaklaşımını bid'atlar konusunda da sürdüren Kâfi, yine Tantâvî'nin yazdığına göre mevlid okunması sırasında ayağa kalkmayı şiddetle eleştirmesi ve ilk cemedildiğindeki imlâsı dışında yazılan bir mushafı okuyanları tekfir etmesi yüzünden Şam'da geniş çevrelerin tepkisiyle karşılaşmıştır. Benzeri aşırı görüşleri çeşitli

ülkelerde aynı çizgiyi izleyen bazı âlimlerce desteklenmiş ve kendi yaklaşımlarına destek kabul edilmiştir (meselâ kadınların örtünmesi, Ye'cûc ve Me'cûc hakkındaki görüşleriyle ilişkili olarak bk. Tüveycirî, bibl.). Ali Rızâ el-Hüseynî, *A'lamü'l-muḥâcirine't-Tûnisiiyyin: Muḥammed b. Yûsuf et-Tûnisî eş-şehîr bi'l-Kâfi* adıyla bir eser kaleme almıştır (Dımaşk 2000).

Eserleri. 1. *el-Hısn ve'l-cünne 'alâ 'Aḳîdeti Ehli's-sünne* (Kahire 1324, sonunda Mustafa el-Burullûsî'nin *es-Seyfü'l-Yemânî li-men kâle bi-hillî semâ'i'l-âlat ve'l-eğâni [es-Semmü'l-kâtil li'l-müfti'l-mütesâhil]* adlı eseriyle birlikte). Gazzâlî'nin eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. 2. *el-Ecvibetü'l-Kâfiyye 'ani'l-es'ileti's-Şâmiyye* (Kahire 1340). Eşyanın mahiyeti, Allah'ın zâtını anlamının imkânsızlığı, sema, yeryüzü, mi'rac, şeytan, cin, melek ve dua konularında kendisine yöneltilen sorulara verdiği cevapları ihtiva eder. Cenâb-ı Hakk'ın insanları semanın hakikatine dair ayrıntıları bilmek ve bunlara inanmakla mükellef tutmadığını, buna ancak bazı ârif kulların muttali kıldığını, yıldızların hareket etmesine karşılık dünyanın sabit olup güneşin etrafında dönmediğini belirten Kâfi, modern astronominin verilerini genelde hurafe diye nitelendirerek bazı âyet ve hadisleri kendince yorumlayıp dinî açıdan bu bilgileri reddeder (s. 7-11, 42-43, 58-80). 3. *İkâzû'l-vesnâni'l-fâtih* (Dımaşk 1342). Muhammed b. Muhammed b. Abdurrahman ed-Dîsî'nin *Manzûmetü't-tevhîd* adlı eseri üzerine yazılmış bir şerhtir. 4. *en-Nürü'l-mübîn 'ale'l-Mürşidi'l-mu'in* (Kahire 1342; Dımaşk 1375/1956). İbn Âşîr el-Fâsî'nin bir Mâlikî ilmihali olan eserinin şerhidir. 5. *el-Fürû'u'l-Kâfiyye li-izâleti ğayâhibi'l-Envâri'l-ḳudsiiyye fi mukaddime-ti't-tarîḳati's-Senûsiyye* (Tunus 1346). Ahmed Şerîf es-Senûsî'nin Senûsiyye tarikatının pîri, tarikatın silsilesi, âdâb ve erkânı, evradıyla ilgili eserine reddiyedir. 6. *el-Mir'ât fi'r-red 'alâ men ğayyere nisâbe'z-zekât* (Dımaşk 1346). Eski ölçüleri çağdaş ölçü birimleriyle karşılayan Tâhir b. Âşûr'u eleştirmiş, Muhammed Şâkir de buna *er-Reddül-vâfi 'alâ zu'mi's-şeyḥ el-Kâfi* adlı eseriyle karşılık vermiştir. 7. *el-Mesâ'ilü'l-Kâfiyye fi beyâni vücûbi şıdkı haberi rabbi'l-be-riyye* (Kahire 1353, 1412). Bir kısmı *el-Ecvibetü'l-Kâfiyye*'deki konular olmak üzere çeşitli itikadî meseleler ve günlük hayatta helâllerle haramlara dair görüşlerini içerir. Müellif bu eserde yeryüzünün hareket

etmediğini ve aksini ileri sürmenin küfre yol açacağını (s. 11-17, 63-72), kadınların yüzlerini açmalarının (s. 26-27) ve mûsiki dinlemenin (s. 48) haram olduğunu ileri sürmüş, bunları mubah görenleri tekfir etmiştir. Eserin yaklaşık yarısını da Cemâleddîn-i Efgânî, Muhammed Abduh ve M. Reşid Rızâ'nın çeşitli konularla ilgili görüşlerine yönelik eleştiriler ayırmıştır. 8. *İḥkâmü'l-aḥkâm 'alâ Tuḥfeti'l-ḥukkâm*. Ebû Bekir İbn Âsım'ın *el-Âsımiiyye* olarak da tanınan *Tuḥfeti'l-ḥukkâm*'ı üzerine yazılmış bir şerhtir (Tunus 1370/1950; Beyrut 1401/1981; Dımaşk 1411/1991; nşr. Me'mûn b. Muhyiddin el-Cennân, Beyrut 1411/1991, 1415/1994; Dârülbeyzâ 1431). 9. *Nuşretü'l-fakihî's-sâlik 'alâ inkâri meşḥûriyyeti's-sedl fi mezhebi Mâlik*. Namazda elleri bağlamanın İmam Mâlik'in görüşü olduğunu ileri süren Muhammed Mekki İbn Azzûz'un *Hey'etü'n-nâsik fi enne'l-ḳabza fi's-şalâti hüve mezhebü'l-İmâm Mâlik* adlı eserine reddiyedir (1328; nşr. Muhammed Mahmûd vüld Muhammed el-Emîn, baskı yeri yok, 1423/2003). 10. *Nesfü's-şüfiyyât ve işbâtü't-taşavvuf*. Mısırlı Selefi âlim Abdurrahman el-Vekîl'in tasavvufu ve tasavvuf ehlini eleştirdiği *Şüfiyyât* adlı risâlesine reddiyedir (daha sonra geliştirilerek *Hâzihî hiye's-şüfiyye* adıyla basılmıştır). 11. *Naḳzu İslâmi'n-Neşâşibi eş-şahîḥ bi-sariḥi'l-edilleti'lletî yefhemühe'l-a'cemi ve'l-faḥîḥ*. Muhammed İsfâ en-Neşâşibi'nin *el-İslâmü's-şahîḥ* adlı eserine reddiyedir.

Kâfi'nin basılan diğer bazı eserleri de şunlardır: *Hibetü'n-nâsik 'alâ te'lîfi's-Şeyḥ 'Alî en-Nûri fi'l-menâsik* (Kahire 1330), *el-Beyânâtü'l-Kâfiyye fi ḥaḩa'i ve ḳalâli't-tâ'ifeti'l-Aḥmediiyyeti'l-Ḳâdi-yâniyye* (Dımaşk 1351), *eş-Şezerâtü'z-zehabiyye 'ale'n-Naḩiḩati'z-Zerrûkiyye* (Kahire 1354), *es-Seyfü'l-Yemânî el-meslûl fi 'unuḳi men ta'ane fi aşḩâbi'r-resûl* (Dımaşk 1355), *el-Ferâ'idü'l-ḩişân fi beyâni resmi'l-Ḳur'ân* (Dımaşk 1355, 1375, sonunda *eż-Ziyâ'ü'l-mübîn fi resmi ve zabḩi kelâmi rabbi'l-'âlemîn* olarak), *ed-Dürretü's-semîne fi'l-kelâm 'alâ ḩukmi'l-'avre fi mezhebi 'âlimi'l-Medîne* (Dımaşk 1359), *el-Beyân li'l-murâd bi't-teğanni bi'l-Ḳur'ân* (Dımaşk 1359), *et-Tevessülâtü'l-Kâfiyye tütlâ 'inde ḩatmi'l-Ḳur'ân* (Dımaşk 1386).

BİBLİYOGRAFYA :

Muhammed b. Yûsuf el-Kâfi, *el-Ecvibetü'l-Kâfiyye 'ani'l-es'ileti's-Şâmiyye*, Kahire 1340; a.mlf., *el-Mesâ'ilü'l-Kâfiyye fi beyâni vücûbi şıdkı haberi rabbi'l-be-riyye*, Kahire 1353/1934; F. de Jong,

Turuq and Turuq-Linked Institutions in Nineteenth Century Egypt, Leiden 1978, s. 150; Zirikî, *el-A'lâm* (Fethullah), VII, 159; Mahfûz, *Terâcimü'l-mü'ellifîn*, IV, 143-151; Ali et-Tantâvî, *Ricâl mine't-târih*, Cidde 1406/1986, s. 421-431; M. Mutî el-Hâfiz – Nizâr Abâza, *Târihu 'ulemâ'i Dimaşk*, Dimaşk 1406/1986, II, 743-746; M. Abdüllatif Sâlih el-Ferfûr, *A'lâmü Dimaşk fi'l-ğarnî'r-râbî' 'aşer el-hicrî*, Dimaşk 1408/1987, s. 323-324; Hasan Hüsnî Abdülvehhâb, *Kitâbü'l-'Ömr fi'l-muşannefât ve'l-mü'ellifîne't-Tünisiyyîn* (nşr. Muhammed el-Arûsî el-Matvî – Beşîr el-Bekkûş), Beyrut 1990, I, 182; Muhammed Bûzîne, *Meşâhîrü't-Tünisiyyîn*, Tunus 1992, s. 565-566; Ömer Rızâ Kehhâle, *Mu'cemü'l-mü'ellifîn*, Beyrut 1414/1993, III, 788-789; R. S. O'Fahay, *Arabic Literature of Africa: The Writings of Eastern Sudanic Africa to. C. 1900*, Leiden 1994, I, 177; Hammûd b. Abdullah et-Tüveycirî, *İhâfû'l-cemâ'a bimâ câ'e fi'l-iten ve'l-melâhim ve eşrâti's-sâ'a*, Riyad 1414, III, 169-171, 174; a.mlf., *es-Sârimü'l-meşhûr 'alâ ehli't-teberrüc ve's-süfûr*, Beyrut, ts. (Dârü's-selâm), s. 108-110; Yûsuf Abdurrahman el-Mar'aşlî, *İkdu'l-cevher fi 'ulemâ'i'r-rub'i'l-evvel mine'l-ğarnî'l-hâmis 'aşer*, Beyrut 1427/2006, II, 1543-1544; Muhammed el-Alemî, *ed-Delilü't-târihî li-mü'ellefâti'l-mezhebi'l-Mâlikî*, Rabat 1433/2012, s. 298, 340, 356, 358, 365, 373, 422.

AHMET ÖZEL

KAFSA

(قصة)

Tunus'un güneybatısında
Cerid bölgesinde tarihî bir şehir.

Kafsa'nın (Gafsa, Latince Capsa) Bânîş vadisine hâkim, stratejik öneme sahip bir tepe üzerinde Libyalı veya Fenikeli Herkül tarafından kurulduğu ve bir surla çevrildiği kaydedilir. Şehrin surlarını, Libya ve Tunus seferi esnasında Kafsa'ya kadar gelen Mısır Firavunu Taharque veya Nemrud'un gulâmı Şantiyan'ın inşa ettirdiği de rivayet edilir. İsmi Kafsa'dan alan ve milâttan önce 10.000'li yıllara tarihlenen Capsi-en medeniyeti geniş bir şekilde yayılmış ve bölgedeki diğer medeniyetleri etkilemiştir. Daha sonraki asırlarda Numidya

Krallığı'nın müstahkem merkezlerinden biri olan Kafsa milâttan önce 117'de Roma hâkimiyetine girdi ve savaşlar yüzünden tahribata mâruz kaldığından yeniden imar ve tahkim edildi. 439 yılında İspanya'dan gelen Vandallar'ın eline geçince Byzacena'nın iki bölgesinden birinin merkezi haline getirildi. Ancak halkın desteğini elde edemeyen Vandallar'ın hâkimiyeti kısa sürdü, şehir 477'de bölge halkı Berberiler'in hâkimiyetine geçti ve Berberî Krallığı'nın başşehri oldu. 534'te Kafsa'yı işgal eden Bizans İmparatoru I. İustinos'un kumandanı Belisarios şehri Byzacena eyaletinin idarî ve askerî merkezi olarak kullandı. Bu dönemde surlar yenilendi, burçlarında günümüze ulaşan bölümler ve şehrin ortasında bir hisar inşa edildi. Şehir bu imar faaliyetlerinin ardından yaklaşık 540'ta Capsa-Iustiniana adını aldı.

Kafsa ilk olarak 27 (647) yılında müslümanlar tarafından fethedilmek istendiyse de ancak 49 (669) yılında Ukbe b. Nâfi tarafından ele geçirilebildi. Şehrin kalıcı fethini ise Hassân b. Nu'mân el-Gassânî gerçekleştirdi (79/698). Hassân, Kafsa'yı İfrîkye'nin üç bölgesinden birinin merkezi haline getirdi. Ermevîler'in son yıllarda bölgede isyanlar çıkarmaya başlayan ve bazı merkezleri ele geçiren Hâricîler, Abbâsîler zamanında 175'te (791-92) şehre hâkim oldular. Kafsa ve civarındaki merkezleri Hâricîler'den kurtaran Herseme b. A'yen, Kafsa'yı tekrar bölgenin merkezi yaptı (179/795). Ağlebîler döneminde 224 (839) yılında Kastilya (Cerid) bölgesinde çıkan ve kısa sürede bastırılan isyan dışında istikrarlı bir dönem geçiren Kafsa her bakımdan gelişti. Ayrıca bölgedeki cihad faaliyetinde ribât olarak kullanılan askerî ve ilmî bir merkez durumuna geldi. Günümüze ulaşan câmi-i kebir bu dönemde inşa edildi. Ya'kûbî şehrin 284 (897) yılındaki durumunu tasvir ederken taşıyapı

surla tahkim edilmiş, içinde zengin su kaynakları bulunan, yolları taş döşemeli, çevresindeki çok sayıda binalarla mamur ve meyveleri bol bir şehir diye tanıtır (*el-Büldân*, s. 188).

296'da (909) Fâtımîler'in eline geçen Kafsa'da ilk yıllarda şiddetli mezhep çatışmaları yaşandı; Mâlikî fakihleriyle devletin desteklediği Şîî fakihleri arasında mücadele baş gösterdi. Ayrıca bölgede Hâricî isyanları meydana geldi. Ancak Kafsa, Hâricî isyanlarına rağmen gelişmeye devam etti; bilhassa batıda Biskire ve Mesîle, güneyde Sahrâ ötesi ve Nijer arasındaki ticarete önemli rol oynadı. Kayrevan'ı ziyaret eden İbn Havkal, Ebû Yezid en-Nükhârî isyanı dolayısıyla sıkıntılara mâruz kalmakla birlikte istikrarın hâkim olduğu Kafsa'nın hurma, zeytin ve üzüm bağlarıyla çevrili, kuzey tarafından Semûde'ye, güneyden Cerid arazilerine doğru köşkleme kuşatılmış, suru ve içinde akan nehriyle güzel bir şehir olduğunu kaydeder (*Şüretü'l-arz*, I, 94).

Kafsa, Fâtımîler'in Mısır'a intikalinin ardından Zîrîler'in egemenliğine bırakıldı. Benî Hilâl Arapları'nın bölgeyi işgali ve Zîrîler'in yıkılışı esnasında şehrin civarında göçebe Esbec kabilesi yerleşti. Zîrîler'in Kafsa Valisi Abdullah b. Muhammed b. Rend bu kabilenin desteğiyle bağımsızlığını ilân ederek başşehri Kafsa olan Berberî Benî Rend hânedanını kurdu. Tüzer ve Kosantîne şehirlerini de egemenliği altına alıp bölgede istikrar sağladı ve gücünü arttırdı. Kafsa bir asırdan fazla Benî Rend'in elinde kaldı (İbn Haldûn, VI, 220). Şehirde önceki dönemlere ait önemli tarihî eserlerin bulunduğunu ve bunların yeni yapılmış gibi mükemmel görüldüğünü belirten Bekrî şehir içindeki Banîs nehrinin ve kollarının çevredeki bahçeleri ve tarlaları suladığını, Kayrevan bölgesinin en fazla fıstık üretilen merkezi olan Kafsa'nın bütün İfrîkye bölgesinin yanı sıra Mısır, Endülüs ve Sicilmâse'ye fıstık ihraç ettiğini belirtir. Ayrıca hurmalarıyla ve diğer meyveleriyle de ün kazanan şehrin çevresinde Kusûru Kafsa diye bilinen 200'den fazla mâlikânelerin yer aldığını, Feccü'l-Himâr yolu üzerindeki Medînetü Turrâk kasrında cami ve çarşının bulunduğunu, Kafsa'nın yıllık vergi miktarının 50.000 dinara ulaştığını söyler (*el-Mesâlik*, II, 706-707). Onu teyit eden Şerîf el-İdrîsî, Kafsa'da ticarî faaliyetin canlı olduğu çarşıların yer aldığını, halkın Berberîleştiğini ve büyük bir kısmının Afrika Latinceyi konuştuğunu ilâve eder (*Nüzhetu'l-müşâk*, I, 277-279).

Kafsa'dan
bir görünüşü